

A. H. Tammsaare

Elu ja armastus

Saatesõna
Eero Epner

Esmatrükk eesti keeles:

Anton Hansen Tammsaare
„Elu ja armastus“
Noor-Eesti, 1934

Korrektuur Piret Klaus
Kujundanud Tõnis Kipper

Saatesõna © Eero Epner, 2019

ISBN 978-9949-85-577-3

Trükitud AS Pakett trükikojas

www.tnp.ee

1

Irma Vainu käis juba tublisti üheksateistkümnendat, kui lõpetas kevadel gümnaasiumi kodualevikus. Ja et ta samal kevadel oli vabamenenud leerist, siis võis ta kooli lõputunnistuse vastu võtta helevalges kleidis, mis oli sel tähtsal silmapilgul ainult teist korda seljas. Kleidil oli veel nagu värske õnnistuse- või kirikulõhngi küljes ja sellepärast tundus koolilõpetaminegi peaaegu püha sündmusena.

Ainult ühest oli kahju, hirmus kahju: puudusid punased roosid rinda pistmiseks, sest neid polnud alevikus kusagilt saada. Või kuigi oleks olnud, siis tingimusil, mida Irma pidas liiga raskeiks: ta oleks pidanud iseenda lubama rooside eest. Nimelt oli ta tähtsa päeva eelõhtul Kalmu Eedit teel kohanud ning see oli temalt küsinud:

„Tead sa, Irma, et homme on Kase preilil roos rinnas?“

„Olen kuulnud,“ vastas Irma kõrvale vaadates.

„Aga tead sa ka, kust see roos tuleb?“ küsis Eedi edasi.

„Räägitakse, et apteekri pojalt,“ seletas Irma.

„Just,“ kinnitas Eedi ja lisas kõheldes, kui neiu tegi juba minekut: „Kas sa ei tahaks ka homseks roosi?“ Poisi sõnad kõlasid nagu palvena, peaaegu härdana.

„Kust teda võtta,“ vastas Irma ja pöördus uuesti poisi poole. „Roosid on ju ainult pastoril ja apteekril, aga ega need ometi anna. Või mõtled vargile minna?“

„Mis siis, kui vargile, siis vargile,“ vastas poiss.

„Varastatud roosi ma ei taha,“ ütles tüdruk.

„Aga kui ma lähen toon linnast, kas siis tahad?“ küsis poiss.

„Istun ratta selga ja lähen. Ma nii tahaks minna, kui sina tahaks.“

Tüdruk mõtles, vahtides kõrvale. Viimaks ütles ta:

„Eedi, parem ära too, sest ma kardan, et sinul on ikka veel see vana asi.“

„Aga mitte enam nõnda nagu enne,“ vastas poiss.

„Aga mina ei taha sellest enam ei nii ega teisiti kuulda,“ ütles tüdruk.

„Kuula ikkagi,“ mangus poiss. „Enne ma tahtsin kohe, niipea kui kooli lõpetad, aga nüüd olen valmis ootama. Luba ainult, et millalgi, aasta, kahe või ka kolme pärast...“

„Ma ei luba midagi, jätame selle,“ ütles Irma vahele.

„Luba ikkagi, Irma,“ palus poiss. „Luba kas või muidu niisama, las ma loodan ometi mõni aegki.“

„Milleks ma peaksin sulle valetama?“ küsis tüdruk.

„Miks mitte, kui mina seda ise tahan. Usu, Irma, mina lähen nõnda hukka, kui mul sinust sugugi lootust ei ole. Mina usun, et kui sina oleksid minu naine...“

„Eedi, päästa mind sellest!“ ohkas neiu ja hakkas minema.

„Kuula ometi vähemalt, mis ma sulle öelda tahan!“ hüüdis poiss talle järele. Ja kui tüdruk uuesti peatus, selg pooleldi poisi poole, rääkis see: „Tead, Irma, mina usun kindlasti, et kui sina oleksid minuga, siis saaks minust uus inimene. Joomise jätkaks ma maha ja kõik muu, mis inimesed räägivad, sel oleks jalamaid lõpp. Ma teeks ainult tööd ja mõtleks sinu peale.“

„Õige mees mõtleb iseendale,“ õpetas Irma elutargalt.

„Aga mina tahan ainult sinu peale mõelda,“ kinnitas poiss. „Sest mina ei tunne kunagi, et ma iseend armastaks, vaid mina armastan ainult sind, Irma. Ainult sind!“

Kuid Irmat ei huvitanud praegusel hetkel see, et Eedi armastab ainult teda, ja sellepärast loobus ta pakutud roosist. Nõnda siis pidi homme ainult kaupmees Kase tütar roosiga ilmuma gümnaasiumi lõputunnistust vastu võtma, sest tema esimeseks armastuseks oli apteekri poeg. Ja kogu öö tundis ta oma armastust aina kasvavat ja kasvavat, unistades sellest, kuidas tema üksi ilmub kahekümne kuue kooliõe keskele roosiga rinnas.

Aga ometi pidi päeval kõik teisiti minema, kui kaupmehe tütar öösel unistanud: päeval polnud ainult temal roos rinnas, vaid ka Kalmu peretütrel Valvel. Pealegi kinnitasid kõik lausa kuuldavalt, et kaupmehe tütre roos ei olevat peretütre roosi kõrval mitte kui midagi. Nõnda siis tundis kaupmehe tütar äkki, kuidas apteekri poeg tema silmis sama kiiresti hakkas langema, nagu armastus öösel tema vastu oli kasvanud, ja ta ei saanud ega saanud pisaraist võitu selle ootamata languse pärast.

Iseasi, kui ta oleks mõttele sattunud, et küsimus polegi ehk apteekri pojas, vaid esimeses armastuses, mis nii õrn, et ei suuda vastu panna rooside võistluselegi.

Oma suures õnnetuses kaupmehe tütar oli peaaegu valmis uskuma, et apteekri poeg oli teda kõige jäledamalt ninapidi vedanud: oli andnud oma ilusaima roosi Kalmu peretüttele ja ainult mingisuguse jätise temale, mis oleks paras visata kas või keset teed, kus sõidavad autod ja talupoegade vankrid.

Irmal olid Kalmu Valve ilusa roosi kohta omad arvamused ning väideldes oleks ta neid pidanud ainuõigeiks. Valve roos oli õieti Irmale määratud, aga et see teda vastu ei võtnud, siis andis Eedi ta õele – Irma kiuste muidugi, tema õrrituseks, nagu tahtes öelda: mis sest, et sina mind ei armasta, aga mina armastan sind siiski. Ja sina ei või sinna midagi parata, et mina pistan oma armastuse ühes roosiga õe rinda. Nõnda mõeldes tundis Irma isegi vastu tahtmist, kuidas tal hakkas rinnas hea ja soe, nagu sigineks ka seal armastus.

Aga kui ta ühes teistega lahkus koolimajast, seisis tal ühes jalgrattaga tee ääres vastas Kalmu Eedi suure hulga punaste roosidega, omal särjikaelus avatud, kust paistis higist liimendav rind.

„Anna andeks, ma jäin hiljaks, aga ma ei jõudnud ennem,“ rääkis poiss ja sirutas roosid arusaamatuna vahtivale neiule, kes hoidis kokkupandud lõputunnistust käes. „Ma tõin nad sulle muidu niisama, lihtsalt nalja pärast, et näha, kas võtad nad minult vastu või ei võta.“

Viimaste sõnade juures kiskus poisi nägu mingisugusele armetule, virilale naerule.

„Ma pole praegu naljatujus,“ vastas Irma ei tea miks pahandudes ja ei mõelnudki pakutud roose vastu võtta, vaid hakkas teistele järele minema, ise endamisi arutades: tähendab, Valve roos pole vennalt, sest see jõudis omadega ainult praegu päralt...

Vaevalt oli ta arutsemisega sinnamaale jõudnud, kui Eedi möödus temast rattal ja heitis oma roosid tema jalge ette, pealegi nii ligi, et hoidudes neile peale astumast Irma pidi peaaegu komistades kukkuma.

Mis teha? Kas roosid maast üles võtta? Ei! On nad kord maha visatud, siis jäägu nad sinna, Irma neid sealt korjama ei lähe. Nõnda mõeldes hakkas ta edasi minema.

Aga kui ta rattamehele järele vaatas, siis nägi ta, et see on juba tüki maa peal ning kihutab aina hea vutiga edasi, ilma et katsuks tagasi vaadata, mis mahavisatud roosidega sünnib.

Irma jäi seisatama. Ehk peaks ometi roosid maast üles võtma? Vähemalt ühegi, kõige ilusama? Pealegi, Eedi ju ütles, et ta tõi nad muidu niisama. Nalja pärast! Kui võtakski siis nalja pärast? Jah, ainult nalja pärast.

Nõnda siis Irma läks paar sammu tagasi ja võttis roosid maast, et nende seast kõige ilusam välja valida. Aga kahjuks olid kõik ühesugused ilusad ja Irma ei teadnud, mis võtta või mis jätta. Kaheldes ta jõudis kooliõdedele järele, ja et raskest seisukorrast pääseda, jaotas ta roosid üksshaaval nende vahel, ainult ühe jättis ta iseendale.

Aga seda ei pannud ta mitte rinda, et vaelearmastuste eest hoida, kui ehk Eedi roosidest kusagilt pärast midagi kuuleb, vaid ta hoidis tema muidu niisama käes, nagu oleks see mõni harilik põllulill, mis nopitud teeveerelt. Sest Irma arvates oli hoopis iseasi, kas hoida punast roosi ainult käes või pista ta helevalgele kleidile rinda, kus on süda ja südames armastus. Jah, südames on ainult armastus, kui pista punane roos rinda! Aga Irma südames ei olnud armastust. Ka nii mõnelgi kooliõel puudus ta, aga vähemalt kõik unistasidki temast. Irmal polnud armastuse unistustki, või kui oli, siis käis see millegi kauge ja kättesaamatu järele, mis pidi olema kusagil laias maailmas.

Ometi olid kõik huvitatud, kust sai Kalmu Valve oma roosi, mis tõi kaupmehe tütrele pisarad silma. Kes andis talle selle? Oli ehk temal mõni salajane armastus, mõni salajane austaja? Valve ise ei lahendanud oma roosi mõistatust, ta ainult naeratas kavalalt ja võidurõõmsalt, nii et kooliõed pidid tahes või tahtmata veenduma: küllap ikkagi salajane armastus, sest ainult see teeb noore tütarlapse nii võidurõõmsaks.

Aga nende üllatus ja pettumus oli väga suur, kui veel samal päeval mõistatus lahenes üsna maiselt ja proosaliselt. Nimelt mõjus koolilõpetamise rõõm viimaks kõigisse nukrustavalt ja tõi südamesse mingisuguse ennetundmatu tühjuse. Nagu kokkurääkinult pöördusid lõpuks kõik kirikaia poole, kus seisid sammaldunud ristid ja sajanditevanused hauakünkad, sealt mindi otsima lohutust. Aga enne kui nad jõudsid kirikaia väravasse, tuli kirikumõisa toaneitsi ja palus Kalmu preiliga paar sõna rääkida.

Ja kui see kõrvale astus ja teised pikkamisi edasi läksid, kuulsid nad selgesti, kuidas toaneitsi Valvele üsna valjusti küsis:

„Noh, preili, kummal oli suurem peifall, kas teil või Kase preilil, proua tahab kangesti teada?“

„Ütelge prouale, et Kase preili oma polnud minu roosi kõrval mitte kui midagi, see vihastas teist nii hirmsasti, et, näe, ei tulnudki meiega kaasa, vaid läks silmi pühkides koju,“ seletas Valve.

„Ah tõesti!“ imestas toaneitsi suure häälega. „Siis päris nutma hakkas teine kohe!“

„Ta ju uskus nähtavasti, et ainult temal on roos rinnas, ja korraga – minul ka!“

„Küll saab meie proua rõõmustama, kui ta seda kuuleb!“ hüüdis toaneitsi, „sest meie proua armastab nii väga oma roose, nagu oleks neil otse hing sees.“

Nõnda oli siis kõigil selge: Valve roos oli kirikumõisast pärit. Ja Irma imestas väga, kuidas ta küll kohe sellele mõttele ei tulnud, ta ju ometi teadis, milline oli Kalmu ja kirikumõisa vahekord. Aleviku pagari tütar imestas samuti, sest tema oleks pidanud ometi teadma, et kui apteekri- majas midagi kavatsetakse, siis kirikumõisas ei jääda, käed rüpes, istuma. Samuti ka vastuoksa.

Need olid muidugi pisut inetud mõtted, pealegi veel üsna ülekohtused. Sellest said kõik aru, kui Kalmu Valve nüüd juba lausa avalikult seletas, kuidas pastoriproua roos oli sattunud tema rinda. Pastoriproua oli kõigist roosidest valinud ilusaima ning ise oma käega pannud ta sinna, kus ta seisis veel praegu. Ja kui veel mõelda, mis ta ise sellejuures ütles! Nimelt: see roos olgu Kalmu preilile märgiks, et saatuse silmapilkudel ei unusta teda armas jumal ega head inimesed. Just nõnda oli pastoriproua öelnud, kui ta kinnitas oma ilusaima roosi Valve rinda. Ja kõik leidsid, et need olid ilusad ja mõtterikkad sõnad.

Irma kordas neid sõnu veel siiski endamisi, kui läks üksipäinis kodu poole. Ilm oli soe ja päikesepaistene. Pea kogu taevas polnud pilvelaigu- kestki näha. Ainult kui jõudis alevimajade vahelt välja põllukünkale, kust avanes laiem silmaring, hakkasid edelas paistma harvad pilverünkad, mis tundusid aga nii rahulikena ja ajast ja ümbrusest vabastunuina, et Irma sai valusa tuike rinda. Kunagi varemalt polnud ta tundnud, et kauged

pilverahnud, mis palistavad siin-seal sinise taeva serva, võiksid teha rinnas haiget, nagu algaks seal esimene armastus.

Haige südamega ta jõudis kojugi ja unustas nagu hoopis, et täna on tema elus päev, mida ta nii suure igatsusega oodanud, nagu peaksid siis tema ees avanema maailma väravad.

„Noh, tüdruk, sa ei rõõmustagi, et kool seljataga,“ ütles ema.

„Ah, ema, rõõm teeb meelega nukraks,“ vastas Irma.

„Kust sa selle roosi said?“

„Roosi?“ küsis tütar nagu arusaamatuses vastu, sest ta oli selle hoopis unustanud. „Ah, see niisama, nalja pärast.“

„Aga kes ta sulle andis siis?“

„Ma ise võtsin,“ vastas Irma.

„Kust need roosid sul siis nii väga võtta olid?“ päris ema.

„Tee peal maas olid,“ seletas tütar. „Suur hulk oli, aga teised jagasin kooliõdedele, ainult selle ühe jätsin endale.“

„Nüüd sa luiskad lausa südapäeval,“ ütles ema.

„Räägin sula tõtt,“ kinnitas Irma.

„Kust need roosid siis sinna teele tulid?“ huvitus ema ikka enam ja enam.

„Jah, see'p see ongi, kust nad sinna tulid,“ lausus Irma nagu mõttes.

„Ega ometi Eedi?“ küsis ema.

„Aga kes siis muu,“ vastas tütar.

„Ja kust tema nad siis sai?“

„Tõi rattaga linnast... tõi minule,“ seletas Irma.

„Ja sa ei võtnud vastu?“

„Ta nõudis nende eest liiga palju.“

„Viskas siis teele maha, mis?“

„Viskas minu jalge ette ja kihutas ise rattaga minema.“

„Nii et sina siis lõpuks ikkagi korjasid nad maast üles?“

„Korjasin üles ja jagasin teistele, ainult selle ühe jätsin iseendale ja sedagi sellepärast, et ta pakkus lõpuks oma roose mulle niisamuti, ilma millegita.“

„Ja sa ei võtnud siiski neid temalt vastu?“ imestas ema.

„Ta ütles, et – naljaviluks! Ta toonud need roosid ainult naljaks! Aga mis naljanumber mina tal siis õige olen?“

„Küll oled sa alles laps ja rumal!“ hüüdis ema nüüd. „Õpid ja tuubid pool eluiga, aga targemaks ei saa. Lähed nagu aina lollakamaks. Kui poiss teeb nalja, siis ta mõtleb ju tõsiselt. Kui sinu kadunud isa alles noor oli, siis naljatas ta niipalju, et ma ei teadnudki, millal asi tõsiseks läks. Nõnda on poistega. Ja ei mina mõista, mis sinul selle Eedi vastu nii väga on.“

„Ta on joodik,“ ütles Irma, aga nõnda, nagu ei usuks ta isegi oma sõnu.

„Kallis laps, ta pole ju hoopistükkiski joodik, purjutab ainult mõnikord. Aga kes selle viina siis ära peab jooma, mis meie omad vabrikud valmis ajavad ja mis salaja sisse tuuakse? Ega ometi meie, naised? Ka mitte härjad ja hobused! Ikka mehed, meie omad mehed. Ja tead, tütar, mis mina sulle ütlen: õige naine saab ka joodiku mehega hakkama. Sest ega mees joodikuna sünni, milleks ta siis peab joodikuna suremagi.“

„Minu pärast võib Kalmu Eedi küll joodikuna surra, mina tema ravijaks ei hakka,“ ütles Irma.

„Aga vana Kalmu kinnitab, et sina see oledki, kes tema pojast joodiku teinud,“ seletas ema.

„Kas see juba ka lepiks popsi tütreaga, kui sel gümnaasium lõpetatud?“ küsis Irma väljakutsuvalt.

„Ei, mu tütreke, vana Kalmu arvab teisiti,“ rääkis ema. „Tema arvab, et nüüd see popsi tütar tema pojale enam hästi ei kõlbagi, on ehk liiga peenike, liiga tark, ja tema arvates pole hea, kui naine on targem kui mees. Mina küll ütlesin talle, et ei koolitarkusest saa kuhugi ega kunikski, sest see on ainult raamatu tarkus, aga tema ajab ikka oma, et pole hea. Naiste tarkuse pärast mehed tänapäev jooma hakkavadki, ütleb ta.“

„Muidugi, see ei lähe, et popsi tütar lõpetab gümnaasiumi, kuna peremehe poeg tuleb teisest klassist välja ja läheb rauda taguma või viilima,“ ironiseeris Irma.

„Sa oled tõepoolest arust ära,“ ütles ema nüüd. „Sa arvad ikka veel, et mina üksi oma jõuga oleks jäksand sind nii palju koolitada, kui vana Kalmu poleks aidand.“

„Jäta, ema, ükskord see jutt,“ ütles Irma nüüd tüdinult, „sa räägid seda ju ainult selleks, et mind Eedile ajada. Kui mina ometi mõistaks, mis häda sul selle minu mehelepanemisega õige on! Liiatigi, kus mul praegu terve maailm ees lahti. Ma võin kas või Inglismaale sõita, kui tahan, sõidan ühes Kase Hildega.“